

Značajke Ciceronovog stila u XIV. knjizi Epistulae ad familiares

---

Kunštek, Monika

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:311198>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Monika Kunštek

**ZNAČAJKE CICERONOVOG STILA U XIV.
KNJIZI *EPISTULAE AD FAMILIARES***

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2018.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

MONIKA KUNŠTEK

**ZNAČAJKE CICERONOVOG STILA U XIV.
KNJIZI *EPISTULAE AD FAMILIARES***

ZAVRŠNI RAD

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković

Zagreb, 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Privatan život Marka Tulija Cicerona.....	2
3. Ciceronov književni opus.....	5
4. Zbirka pisama <i>Epistulae ad familiares</i>	7
4.1. XIV. knjiga <i>Epistulae ad familiares</i>	8
4.1.1. Adresati.....	10
4.1.2. Struktura djela i sadržaj.....	12
4.1.3. Jezik i stil.....	14
5. Zaključak.....	20
6. Popis literature.....	22
7. Sažetak.....	23

1. Uvod

U ovome radu istraživat će se karakteristike stila najvećeg rimskog govornika, Marka Tulija Cicerona unutar četrnaeste knjige njegove zbirke pisama *Epistulae ad familiares*. Navedena knjiga izabrana je prvenstveno zbog želje za prikazom Cicerona kao obiteljskog čovjeka. Dakle, rad će biti usmjeren na privatni život Marka Tulija Cicerona. Naime, u središtu nalazit će se već spomenuti autor prikazan kroz prizmu svog osobnog i ne toliko poznatog života. Na samom će početku biti iznesene osnovne činjenice iz njegovog života i stvaralaštva. Nakon toga će se rad temeljiti na analizi riječi, izraza i rečenica, definiranju stilskih figura i sadržaja koje koristi te na imenovanju i konkretnom određivanju ljudi kojima je svoja pisma uputio. Dakle, detaljnim proučavanjem XIV. knjige pisama, uz interpretaciju, ponajviše s naglaskom na analizu stila, pokušat će se što vjernije iznijeti Ciceronove osobine kao obiteljskog čovjeka. Cilj ovog rada je navesti temeljne karakteristike njegovog načina izražavanja, odnosno glavne značajke njegova stila prilikom analize privatnih pisama. Na temelju navedenog, prikazat će se Ciceronove osobine kao izrazito osjećajnog čovjeka što je u potpunoj suprotnosti od njegovih osobina u svjetlu govornika.

2. Životopis Marka Tulija Cicerona

Marko Tulije Ciceron bio je rimski govornik, filozof i političar, rođen 3. siječnja 106. godine prije Krista u Arpinu, gdje je stekao početno obrazovanje, nakon čega se seli u Rim te zajedno sa svojim bratom Kvintom nastavlja školovanje (MILANOVIĆ 2007, 11). Budući da su obojica živjeli u obitelji s dobrim materijalnim stanjem, živio je poprilično dobro, stekao je solidno obrazovanje, a poznanstva roditelja s ljudima iz viših redova već su mu tada omogućila probijanje do poznatih ljudi tadašnjeg doba te do učenja vještinama i umijećima govorništva (MILANOVIĆ 2007, 12).

U svrhu zanimljivog i manje ozbiljnog opisa Ciceronovog života, nastavak će biti ponajviše biti usmjeren na navode antičkog autora, Plutarha. Naime, Plutarh je bio grčki povjesničar i filozof iz 1. – 2. st. prije Krista, a ujedno se smatra i posljednjim predstavnikom općeg grčkog obrazovanja (OE 1980, 473). Najpoznatiji je bio po svom djelu *Βίοι παράλληλοι* (*Vitae parallelae*), unutar kojeg je opisao živote važnih ljudi tadašnjeg doba na području Grčke i Rima. Dakako, budući da se radi o antičkom autoru, treba imati na umu da njegovi navodi nisu uvijek vjerodostojni, već da su temeljeni na pričama tadašnjih ljudi, odnosno, njegovi podaci često predstavljaju interesantne anegdote, što je još jedan od razloga zašto se u ovom radu koristi.

Prema antičkom autoru Plutarhu, najstariji član spomenute obitelji nazvan je Ciceronom zbog malenog traga na vrhu nosa (PLUTARH 1988, 303). Naime, ovaj *cognomen* potječe od latinske imenice *cicer* u značenju jedne vrste graška, točnije slanutka. Sudeći po kasnijim generacijama, ovaj *cognomen* se nije odbacio, već potpuno suprotno, članovi obitelji su se ponosili njime i unatoč nagovaranjima da se promijeni, zadržali su ga smatrajući kako će upravo zbog njega cijela obitelj postati popularna. Ciceron se, kako navodi Plutarh, toliko ponosio svojim imenom da je jednom za vrijeme svojega konzulata bogovima posvetio dar od srebra na kojem je bilo urezano njegovo ime, Marko Tulije riječima, a na treće mjesto je naredio da se ureže slanutak (PLUTARH 1988, 303). Još jedan podatak iz njegovog života predstavlja Plutarhov navod kako njegova majka, Helvija, nije pretrpjela nikakve bolove, niti je bio potreban njezin napor prilikom rađanja Cicerona (PLUTARH 1988, 303). Iako je u današnje vrijeme teško povjerovati u takve navode, tada to nije bilo nimalo čudno. Naime, prema navodima tadašnjih ljudi, Ciceron je bio „obilježen“ već samim svojim rođenjem prvenstveno po pitanju vlastite karijere i života. Antički autor Plutarh navodi kako je njegova dojilja smatrala da će dijete koje doji postati čovjek od iznimno velike važnosti za sam Rim, odnosno izjavila je da će Ciceron postati „spas za sve Rimljane“ (PLUTARH 1988, 303). Sam se Ciceron od svojih početaka isticao među ostalim članovima društva. Već je, prema navodima Plutarha, kao maleni dječak zasjenio svoje

vršnjake prirodnim talentom oštroumlja tako da su i roditelji njegovih prijatelja dolazili uvjeriti se u njegovo isticanje i vlastitim očima vidjeti malenog Cicerona (PLUTARH 1988, 303).

Sa sedamnaest godina života, odjenuo je *togam virilem* te je u toj dobi počeo stjecati znanja na području prava i filozofije (MILANOVIĆ 2007, 12). Ubrzo je počeo služiti u vojsci te se tek nakon službe mogao posvetiti već započetim studijima (MILANOVIĆ 2007, 13). Naučene sposobnosti prvi je put pokazao s navršenih dvadeset i pet godina u poznatoj parnici, braneći Seksta Roscija Amerina (MILANOVIĆ 2007, 13). Upravo je tim govorom (*Pro Sexto Roscio Amerino*) započeo svoju odvjetničku karijeru, po kojoj je iznimno poznat. Na političkom planu je imao nekoliko važnih službi, bio je kvestor 75. godine prije Krista, zatim edil 69. godine, dok je službu pretora obavljao 66. godine. Nadalje, 63. godine prije Krista bio je konzul za vrijeme čijeg je konzulata je bila otkrivena Katilinina urota. Dapače, sam ju je i otkrio. Poznato je da se sam Ciceron usudio govoriti protiv Katiline, odnosno govorio je o njenoj uroti protiv rimske države, na što upućuju njegova četiri govora (*In Catilinam I-IV*). Dakako, takav je dvoboj najprije završio Katilinim samovoljnim odlaskom iz senata, a zatim Katilinom smrću u bitci kod Pistorije, 62. godine prije Krista (MILANOVIĆ 2007, 17). Sudeći po navedenom, Ciceron zasigurno nije bio previše blag i prijateljski nastrojen u svojim govorima. Naime, autor Plutarh navodi kako je odvjetničku karijeru gradio na izrazito uvredljivim dosjetkama i ostrim vrijeđanjima protivnika zbog čega je zadobio popriličan broj neprijatelja, pri čemu kao primjer navodi situaciju u kojoj je Ciceron, vidjevši Vokonija, koji je šetao sa svojim ružnim kćerima rekao da je rodio djecu protiv Febove volje (PLUTARH 1988, 318).

Ubrzo nakon rješavanja spomenute urote, sustigli su ga drugi problemi i brige. Bio je optužen da je dao ubiti rimske građane bez sudskog postupka, na što se pozvao uredbom senata po kojoj je moguće takav čin napraviti samo ako je država u krajnjoj opasnosti (MILANOVIĆ 2007, 17). Smatra se da su među ljudima protiv Cicerona bili ljudi iz viših redova, ali i oni koji su i sami bili uključeni u već spomenutu urotu, između kojih je bio i Klodije, tadašnji pučki tribun (MILANOVIĆ 2007, 17). Upravo je protiv Klodija, čovjeka plemenita roda i nekadašnjeg prijatelja, pokrenuo sudski postupak, na što mu je ovaj obećao osvetu. Ciceronova se žena-Terencija isto željela pridružiti napadu na Klodija prvenstveno iz ljubomore, smatrajući da se Klodijeva sestra, Klodija nekad željela udati za Cicerona, tako barem navodi antički autor Plutarh (PLUTARH, 1988, 318). Klodije je, naime, svoje obećanje vjerno ispunio na način da je izdao zakon o protjerivanju svakog iz Rima tko bi rimskog građanina osudio na smrt, bez da se brani ili pak objasni slučaj (MILANOVIĆ 2007, 18). Dakako, ovakav zakon možda ne bi bio valjan da Klodije nije bio pučki tribun, odnosno da nije posjedovao ovlasti za izdavanjem takve

vrste zakona. Iz tog je razloga Ciceron protjeran, odmah dan nakon stupanja tog istog zakona na snagu, izgubivši ugled koji je stekao, a zajedno s njim i većinu imovine (MILANOVIĆ 2007, 18). Cicerona u Rimu nije bilo punih petnaest mjeseci, ali kad se vratio, ponovno je stekao svoj nedavno izgubljen ugled, vratio posjede koji su mu oduzeti te se polako počeo rješavati neprijatelja (MILANOVIĆ 2007, 18).

Što se tiče Ciceronovih posjeda, Plutarh navodi da je imao lijepo imanje u Arpinu uz ostala manja kod Napulja i Pompeja (PLUTARH 1988, 307). No, uz sve te posjede, treba spomenuti imanje u Tuskulumu, gdje je provodio najviše vremena. Prema antičkom autoru Plutarhu, njegova je žena, Terencija donijela miraz u vrijednosti od sto tisuća denara te je na taj način nastavio voditi poprilično ugodan život, između ostalog, održavajući tijelo masažama i šetnjama (PLUTARH, 1988, 307). No, njihov brak nije potrajao dugo nakon što se vratio iz progonstva. Naime, Plutarh navodi da je Ciceron otjerao Terenciju jer ga je zanemarila kad mu je bilo teško, odnosno, pustila ga je da putuje bez sredstava nužnih za život (PLUTARH 1988, 326). Uz to, antički autor Plutarh navodi i da je isto je tako napravila i s njihovom kćerkom, pustila je da putuje bez potrebnih sredstava te joj nije omogućila pratnju kakvu je trebala (PLUTARH, 1988, 326). Štoviše, uz navedeno, prema Plutarhu, Terencija je umjesto da vodi brigu o ukućanima, opustošila čitavu kuću i napravila velike dugove, što je jako pogodilo Cicerona koji ju je iz tog razloga napustio i oženio se puno mlađom, lijepom i nadasve bogatom ženom, Publilijom (PLUTARH, 1988, 326). Sljedeći pad u obitelji bila je smrt njegove kćeri Tulije, koja je proživljavala izrazito nesretan brak sa svojim mužem (MILANOVIĆ 2007, 22). Kao što i svakom roditelju teško pada smrt vlastitog djeteta, Ciceronu je to bio najjači udarac u životu. O tome dovoljno govori navod da je odmah nakon njezine smrti napustio svoj dom zato što ga je sve podsjećalo na njegovu ljubimicu, voljenu kćer. Utočište je naime, pronašao u kući svojeg prijatelja Atika (MILANOVIĆ 2007, 22).

Ciceronova se obitelj polako raspadala, budući da se odmah nakon kćerine smrti rastao i s mlađom ženom, već spomenutom Publilijom (MILANOVIĆ 2007, 23). Uz to što je proživio izrazito velike udarce u osobnom životu, niti na političkom planu nije bilo nešto bolja situacija. Naime, Ciceron se nakon Cezarove smrti angažirao u novim borbama za vlast te se na taj način zamjerio Marku Antoniju (MILANOVIĆ 2007, 23). Sam je svojim oštrim govorima (*Philippicae*) napao Antonija, proglasivši ga „neprijateljem države“ i na taj način je sam sebi odredio sudbinu. Naime, Ciceron je svoje posljednje dane provodio u vili u Kajeti, kamo su pristigli Antonijevi plaćenici, kojima je unatoč želji da ga vjerni robovi obrane, mirno pružio vrat, primivši smrtonosan udarac u svojoj ležaljci (MILANOVIĆ 2007, 24). Na taj je način, 43.

godine prije Krista bio okončan život najvećeg govornika svih vremena, hrabrog i rječitog Cicerona.

3. Ciceronov književni opus

Književni je opus Marka Tulija Cicerona poprilično velik, a ujedno ima i veliko značenje kako za rimsku, tako ujedno i za svjetsku književnu povijest. Sveukupnost njegovih djela, bilo da se radilo o govorima, spisima ili pak pismima, predstavljala je pravi uzor latinske proze, ali i izvor za proučavanje rimske povijesti. Dakako, premda se Ciceron nije upustio u pisanje historiografije, za sobom je ostavio popriličan broj djela iz kojih se mogu iščitati informacije o povijesti tadašnjeg razdoblja. Štoviše, Ciceron je svojim djelima postao najutjecajnijim uzorom svjetskih književnika. Govori predstavljaju najveći dio njegovog stvaralaštva. Naime, napisao je sveukupno oko sto dvadeset govora, od kojih je u potpunosti očuvano pedeset i osam (MILANOVIĆ 2007, 25). Svoje je govore prvenstveno pisao u pravničke i političke svrhe kao odraze tadašnjeg stanja i na društvenom, ali i na pravnom planu, no, oni su ujedno i prava remek-djela pisane riječi rimske civilizacije (MILANOVIĆ 2007, 23). Naime, već je bila dobro ustaljena praksa da se održani govori objavljuju ne samo kao pravni spisi, već kao i uzori umjetničke riječi (MILANOVIĆ 2007, 26). U prvom redu, njegovi su govori neka vrsta svjedočanstva ondašnjeg vremena, a u drugom su odraz njegove osobnosti, odnosno odraz njegovog prepoznatljivog stila. U svojim je govorima pomiješao dvije vrste stila; onaj jednostavan, atički stil s drugim, bujnim i bogatim, azijskim stilom. Upravo je kao takav bio prozvan najvećim rimskim stilistom, ali ne samo u retoričkom smislu, već i općenito, u prozi (MILANOVIĆ 2007, 27). Njegovi govori zrcale rimsku povijest općenito, ali daju i sliku uobičajenog života u razdoblju preobrazbe Rimske Republike u Carstvo (MILANOVIĆ 2007, 27). Neki od poznatijih sudskih govora su već spomenuti *Pro Sexto Roscio Amerino*; *Pro Q. Roscio Comoedo*; *In Verrem*; *Pro Archia poeta*, uz mnoštvo drugih. Nadalje, na političkom planu pak dominiraju *De imperio Cn. Pompei*; *In toga candida*; *In Catilinam I-IV*; *De domo sua te Philippicae*.

Pored govora, Ciceron je pisao i spise retoričke i filozofske prirode. Kao što je već rečeno, Ciceron je zajedno s vlastitim razvojem, razvijao i svoje govorničke sposobnosti. Naime, on je u retorici tražio povezanost između umijeća govorništva i formiranja karaktera na način da je spojio retoriku i filozofiju u jednu cjelinu (MILANOVIĆ 2007, 44). Dakako, već je kao mladić spoznao da je istinska retorika u vezi s etikom, odnosno filozofijom (MILANOVIĆ 2007, 45). Među popularna retorička djela spadaju *De inventione*; *De oratore ad Quintum fratrem libri tres*; *Brutus*; *Orator ad Marcum Brutum* te *Topica*. Uz retoriku, poznato je da se Ciceron kao

mladić aktivno bavio i filozofijom. Plutarh navodi kako je Ciceron sebi samome zadao zadatke sastavljanja prevođenja filozofskih dijaloga s ciljem da u latinski unese pojmove iz dijalektike i filozofije prirode (PLUTARH, 1988, 325). Ciceron je, naime, sebi samome, ali i onima koji žude za ugledom postavio pitanje: „*Koliko je netko u stanju biti uistinu takav kakvim želi da se smatra?*“ (PLUTARH 1988, 73). Upravo ovo pitanje predstavlja temelj njegove filozofije, preispitati i spoznati samoga sebe. Nakon njemu najbolnijeg trenutka u životu, smrti njegove kćeri Tulije, dolazi do zaključka da bol nije u stvarnosti, nego u pogrešnom razmišljanju, budući da je jedan od glavnih zadataka čovjeka koji teži za mudrošću, upravo uskladiti mišljenje sa stvarnošću (MILANOVIĆ 2007, 74). Poznata filozofska djela su *De finibus bonorum et malorum*; *Tusculanae disputationes*; *De officiis*; *Cato Maior sive De senectute* te *Laelius sive De amicitia*.

Budući da su za ovaj rad najbitnija njegova pisma, nastavak će biti usmjeren prema njima, odnosno prema Ciceronu kao njihovom piscu. Premda cijeli Ciceronov književni opus daje poprilično široku sliku o njegovom djelovanju i karakteru, o njemu kao čovjeku i o njegovom osobnom životu se najviše može saznati proučavajući pisma. Uz sva ostala djela koja je napisao, i pisma imaju vrlo važnu poziciju u izučavanju povijesti Republike, budući da je tada bilo iznimno popularno raspravljati i dopisivati se s bližnjima i prijateljima (MESIHOVIĆ 2015, 41). Sačuvano je preko osamsto njegovih pisama, napisanih u vremenskom periodu od 68. – 43. godine prije Krista i podijeljenih u četiri zbirke: *Epistulae ad Atticum*; *Epistulae ad Brutum*; *Epistulae ad familiares* i *Epistulae ad Quintum fratrem*. Najstarije pismo koje je Ciceron napisao pripada kasnije utvrđenoj zbirci pisama, *Epistulae ad Atticum*, koja se sastoji od šesnaest knjiga posvećenih Titu Pomponiju Atiku, Ciceronovom jako dobrom prijatelju. Naime, Tit Pomponije Atik bio je bogat i obrazovan Rimljanin, a ujedno je bio i prvi poznatiji rimski izdavač (OE 1977, 290). Ciceron ga je toliko cijenio da mu je svoja djela dao na ocjenjivanje prije nego što ih je objavio (OE 1977, 290). Ciceronova pisma Atiku predstavljaju intimni dnevnik, koji otkriva autorovu osobnu stranu, otkriva Cicerona kao jako osjećajnog čovjeka. Uz pisma upućena prijatelju Atiku, o Ciceronu kao osobi saznajemo i iz zbirke pisama, *Epistulae ad Quintum Fratrem* sastavljene od tri knjige pisama posvećenih Ciceronovom bratu, Kvintu. Kvint Tulije Ciceron bio je pretor, kvestor, Cezarov legat, ali i autor političkog spisa *De petitione consulatus*, u kojem bratu Ciceronu daje upute prilikom kandidiranja za konzula (OE 1977, 74). Zatim slijedi opsegom najmanja zbirka pisama *Epistulae ad Brutum* koja se sastoji samo od dvije knjige upućene Marku Brutu. Marko Junije Brut bio je među glavnima u uroti protiv Cezara, postao je upraviteljem Cisalpinske Galije, bio je pretor, ali uz nabrojeno,

ostao je zapamćen i kao dobar govornik te kao autor nekoliko spisa filozofske prirode, od kojih niti jedan nije ostao sačuvan (OE 1977, 706). Budući da je Brut bio poznatija politička ličnost, nedvojbeno jest da se iz pisama upućenih upravo njemu može otkriti puno informacija o tadašnjem stanju u državi. Postoje navodi kako je Ciceron često diktirao pisma svojim tajnicima, koji bi ih odmah i zapisivali, dok je većina pisama prijatelju Atiku i bratu Kvintu pisana njegovom rukom, najvjerojatnije zbog intimnosti (ABBOTT 1897, 56). Sva pisma koja je Ciceron napisao izrazito su subjektivnog karaktera, upućena ljudima do kojih mu je stalo te kao takva daju sliku bez ikakvih ukrasa i uljepšavanja, po čemu je bio najpoznatiji u svojim govorima.

4. Zbirka pisama *Epistulae ad familiares*

Zbirka pisama *Epistulae ad familiares* sastoji se od 426 pisama, podijeljenih u šesnaest knjiga bez kronološkog reda (GLYNN WILLIAMS 1927, 9). Broj pisama u svakoj knjizi varira, dok na primjer, trinaesta knjiga ima sedamdeset i devet pisama, prva knjiga sadrži samo njih deset. Od šesnaest knjiga, postoje dvije koje na neki način „odskaku“ od ostalih. Naime, svaka knjiga sadrži pisma koja je Ciceron uputio svojim prijateljima ili obitelji, a neke čak i njihova pisma, odnosno odgovore upućene Ciceronu. Od svih se ističu treća i osma knjiga pisama. Unutar treće knjige nalaze se samo pisma koja je Ciceron uputio jednoj osobi, točnije Apiju Klaudiju Pulheru, dok cijela osma knjiga sadrži skup pisama Marka Celija Rufa upućenih Ciceronu (GLYNN WILLIAMS 1927, 9). Najranije napisano pismo unutar zbirke je upravo ono poslano Pompeju 62. godine prije Krista, godinu nakon Ciceronova konzulata, dok je najkasnije pismo koje pripada ovoj zbirci Ciceron napisao Kasiju 43. godine prije Krista, nekoliko mjeseci prije svoje smrti (GLYNN WILLIAMS 1927, 9).

Ovisno kojoj osobi bi uputio pismo, koristio bi „formulu“ na početku i kraju napisanog. Naime, prilikom pisanja dragim prijateljima, upotrijebio bi samo njihovo ime, primjerice, *Cicero Paeto* (Cic. fam. 9. 20) ili *Cicero Trebatio* (Cic. fam. 7. 15), dok bi prilikom pisanja formalnijih pisama koristio puno ime primatelja, na primjer *Marcus Cicero salutem dicit Aulo Caecinae* (Cic. fam. 6.5). Kada bi pak pisao članovima svoje obitelji ili jako bliskom robu oslobođeniku, Tironu, uz ime bi upotrijebio povratno-posvojnu zamjenicu, kao na primjer *Tullius Terentiae suae*, *Tulliolae suae*, *Ciceroni suo salutem dicit* (Cic. fam. 14.1.) ili *Tullius Tironi suo salutem plurimum dicit* (Cic. fam. 16.1.). Premda ova zbirka nosi naziv *ad familiares*, neka su pisma čak upućena i Senatu. Naime, unutar petnaeste knjige, prva dva pisma naslovljena su na Senat,

točnije konzulima, pretorima i pučkim tribunima. Prvi dio prvog pisma zapravo predstavlja ratni izvještaj, dok je drugi dio usmjeren na savjete Senatu kako zaštititi granice provincija (GLYNN WILLIAMS 1927, 229-243). S druge se pak strane unutar šesnaeste knjige nalaze ne toliko formalna pisma puna nježnosti i brige za zdravlje upućene Tironu. U tom se pismu prikazuje Ciceronova briga čak i za roba, za njegovo zdravlje i sitnice u životu (ABBOTT 1897, 149). Na taj se način može se zaključiti da Ciceron u pismima svojim prijateljima i obitelji naglašava važnost prijateljstva i povjerenja, te da su upravo takve vrline mnogo važnije od materijalnih stvari.

Pisma za ovu zbirku sakupio je i objavio Marko Tulije Tiron, Ciceronov tajnik i oslobođenik. Naime, Ciceron je Tirona jako cijenio i volio prvenstveno zbog njegovog obrazovanja i mudrosti (OE 1982, 220). Tiron je upravo najpoznatiji po tome što je sastavivši posebne kratke znakove nazvane *notae Tironianae*, udario temelje za razvoj stenografije (OE 1982, 220).

4.1. XIV. knjiga *Epistulae ad familiares*

Četrnaesta se knjiga sastoji upravo od dvadeset i četiri pisma, koja je Ciceron uputio svojim najmilijima, točnije članovima svoje obitelji. Riječ je o privatnim pismima, dakle, u pitanju su pisma koja nisu bila namijenjena objavljivanju. Od ukupnog broja pisama, prva četiri napisao je za vrijeme svog progonstva, 58. godine prije Krista, dok su ostala pisma napisana u vremenskom razmaku od 50. do 47. prije Krista. Može se zaključiti kako su mu, budući da nije često boravio kod kuće, članovi obitelji poprilično nedostajali. Najviše je pisama napisao u Brundiziju, za vrijeme svog proгона, ali i u vrijeme građanskog rata. U većini pisama koje je napisao, zanima ga zdravlje njegove obitelji, ispituje kako su, kako žive i nedostaje li im što. Dakako, način izražavanja u pismima napisanim za vrijeme proгона na neki se način razlikuje od načina Ciceronovog pisanja kao slobodnog čovjeka, prvenstveno u odabiru samih riječi, izraza, ali i duljine pisama. Unutar svih je pisama vidljiva njegova nježna i iznimno osjećajna strana, koju u javnom životu skoro da i nije pokazao. Zanimljivo jest da se unutar cijele knjige ne nalazi niti jedno pismo upućeno Ciceronu, no, unutar knjige se u više navrata spominje kako je Ciceronova obitelj njemu slala pisma, te da ih je on i sam primio.

U sljedećoj se tablici može pregledno vidjeti skupina svih očuvanih pisama četrnaeste knjige, svi adresati, mjesto i vrijeme, odnosno godina pisanja pisama.

Redni broj pisma	Adresat	Godina pisanja	Mjesto pisanja
I.	Terencija, Tulija, Ciceron	58. g. pr. Kr.	Dirahij (danas Drač)
II.	Terencija, Tulija, Ciceron	58. g. pr. Kr.	Tesalonika (danas Solun)
III.	Terencija, Tulija, Ciceron	58. g. pr. Kr.	Dirahij
IV.	Terencija, Tulija, Ciceron	58. g. pr. Kr.	Brundizij (danas Brindisi)
V.	Terencija	50. g. pr. Kr.	Atena
VI.	„sui“- jedino pismo koje nema točno određene adresate	48. g. pr. Kr.	„castra Pompeii“ (smješteni u Epiru)
VII.	Terencija	49. g. pr. Kr.	„portus Caietanus“ (luka Formia)
VIII.	Terencija	47. g. pr. Kr.	„castra Pompeii“
IX.	Terencija	48. g. pr. Kr.	Brundizij
X.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XI.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XII.	Terencija	48. g. pr. Kr.	Brundizij
XIII.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XIV.	Terencija, Tulija	49. g. pr. Kr.	Minturno
XV.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XVI.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XVII.	Terencija	48. g. pr. Kr.	Brundizij
XVIII.	Terencija, Tulija	49. g. pr. Kr.	Formia
XIX.	Terencija	48. g. pr. Kr.	Brundizij
XX.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Venusia (danas Venosa)
XXI.	Terencija	48. g. pr. Kr.	-
XXII.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XXIII.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij
XXIV.	Terencija	47. g. pr. Kr.	Brundizij

Tablica 1: Popis pisama u XIV. knjizi Epistulae ad familiares

4.1.1. Adresati XIV. knjige

Glavne i jedine osobe kojima je Ciceron uputio sva pisma četrnaeste knjige su njegova žena Terencija, kći Tulija i sin Marko Tulije. Dakako, najviše je pisama iz te knjige uputio upravo svojoj ženi. Naime, Terencija je bila razumna i jaka žena o kojoj nisu postojale informacije prije nego što se udala za govornika Cicerona, štoviše, prije braka bila je potpuno nepoznata (GLYNN WILLIAMS 1927, 180). Dok su Rimljani žene većinom okarakterizirali kao nesposobne, slabog karaktera te nikakve pameti, Terencija je predstavljala suprotnost, ona je, naime, bila slobodna žena sa statusom rimske građanke, rođena u bogatoj obitelji (LUETIĆ 2012, 84). Navodno se u brak s Ciceronom upustila s navršениh osamnaest godina života, što je bilo poprilično kasno budući da su se Rimljanke udavale ranije (LUETIĆ 2012, 85). Premda je prilikom udaje u brak donijela miraz, sudeći po Ciceronovim pismima njoj, njihov brak nije bio iz interesa već potpuno suprotno, ljubav je u njihovom slučaju nadvladala materijalno. Terencija je predstavljala uglednu rimsku matronu, bila je uključena u suprugov politički život i uvijek ga bodrila, vodila je brigu o njihovoj djeci te se govori kako je bila više angažirana prilikom održavanja odnosa sa zajedničkim prijateljima od svojeg supruga (LUETIĆ 2012, 90-91). Nakon Ciceronovog odlaska u progonstvo, Terencija je proživjela poprilično teško razdoblje, budući da je u rimskom društvu bila velika sramota biti žena prognanika (LUETIĆ 2012, 93). Naime, zakon je navodio kako svaki prognanik gubi status rimskog građanina, te se na taj način i poništava brak između supružnika, no, Terencija nikad nije odustala od braka, već naprotiv, čak se i za vrijeme Ciceronovog progonstva ponosila biti njegovom ženom (LUETIĆ 2012, 93). Nakon Ciceronovog povratka, uslijedila je bračna kriza među supružnicima. Naime, Ciceron se odmah prilikom povratka započeo ponovno uključivati u politiku, zbog čega se Terencija počela osjećati zanemareno i tužno (LUETIĆ 2012, 96). 52. godine prije Krista započela su njegova putovanja i službe izvan Rima, što se opet loše odrazilo na njegovu suprugu, budući da je sve opet ostalo na njoj, briga oko kućanstva, djece, život bez voljenog supruga te strah od gubitka imovine (LUETIĆ 2012, 98). S obzirom da Terencija više nije mogla izdržati dugogodišnji pritisak i dinamiku događaja, došlo je do rastave braka početkom 46. godine prije Krista (MILANOVIĆ 2007, 21). Iz navedenog je vidljivo kako se antički izvor Plutarh i suvremeni autori ne podudaraju u informacijama rastave Cicerona i njegove žene. Naime, na početku rada je, prema navodima iz Plutarha, navedeno kako je razlog razvoda bilo Terencijino zanemarivanje Cicerona i njihove kćeri Tulije, što predstavlja činjenicu koju suvremeni autori uopće ne koriste. Najvjerojatnije objašnjenje navedenog predstavlja uvjerenje kako Plutarh nije najpouzdaniji izvor te ga većina suvremenih izvora rijetko i koristi. No, moguća je i drugačija

interpretacija, naime, ako se u obzir uzme navod kako je Terenciji dosadilo biti sama i kako više nije mogla pratiti dinamiku života svog supruga, možda je namjerno počela zapostavljati članove obitelji, želeći pritom pažnju usmjeriti na sebe. Na taj bi način obojica autora bila u pravu, no, kako bi se došlo do vjerodostojnijih podataka, trebalo bi malo više istražiti navedene teze. Kako bilo da bilo, činjenica je da o Terenciji nakon rastave s Ciceronom, ne postoji mnogo informacija, isto kao i prije sklapanja braka. Postoje samo navodi kako je doživjela duboku starost, točnije, da je umrla u 103. godini života (MILANOVIĆ 2007, 22).

Sljedeća osoba kojoj je Ciceron unutar četrnaeste knjige uputio svoja pisma njegova draga i jedina kći, Tulija. Tulija je rođena 79./78. godine prije Krista, te je već s trinaest godina zaručena za Gaja Kalpurnija Pizona Fruga, za kojeg se udala unutar sljedeće tri godine (ABBOTT 1897, 49). Tulija je još za vrijeme očeva progonstva ostala udovicom, te se Terencija angažirala oko pronalaska novog muža, koji bi njezinoj kćeri osigurao dobar i skladan život (LUETIĆ 2012, 96). Novi Tulijin izabranik bio je bogati senator patricijskog roda, Furije Krasip, s kojim se rastala nakon par godina iz ne baš poznatih razloga te je s navršenih dvadeset i osam godina sklopila treći brak s Publijem Kornelijem Dolabelom, pripadnikom plebejskog dijela patricijske obitelji Kornelijeveca (LUETIĆ 2012, 96-97). Njen brak s Dolabelom smatra se najgorim od svih, tako da se i od njega ubrzo rastala (ABBOTT 1897, 49). Najteži udarac koji je pogodio Ciceronovu obitelj zasigurno je smrt kćeri Tulije. Naime, Tulija je umrla vrlo rano, već 45. godine prije Krista.

Najmlađi adresat ove knjige pisama bio je upravo Ciceronov jedini sin, Marko, rođen 65. godine prije Krista. Otac se nadao da će ga mladi Marko naslijediti te ga je iz tog razloga poticao na obrazovanje i poslao u Atenu na studij (ABBOTT 1897, 59). Ciceron ga je toliko želio upoznati sa svojim službama i uvesti u javni život da ga je poveo sa sobom u Kilikiju 52. godine prije Krista, kada je kao prokonzul išao na dužnost (LUETIĆ 2012, 97). Želio mu je proširiti obzore, upoznati ga sa slavnim grčkim gradovima, sa stranim sudovima i sa ostalim javnim aktivnostima (LUETIĆ 2012, 97). Mladi je Marko 30. godine prije Krista postao konzulom te na taj način sebi izgradio poprilično uspješnu karijeru, moguće da ga je pratila očeva slava, a moguće da je imao poprilično dobar talent i bio mudar (LUETIĆ 2012, 97). O njemu se ne zna mnogo, posljednja je informacija da je vršio dužnost prokonzula u Aziji (ABBOTT 1897, 49).

4.1.2. Struktura djela i sadržaj

Već je nekoliko puta unutar rada spomenuto kako su pisma najbolji ogled neke osobe, odnosno kako se o nekoj osobi može puno saznati upravo iz osobnih pisama. Činjenica je da se o Ciceronu kao govorniku i autoru velikog broja djela poprilično zna, o njemu kao čovjeku saznalo se upravo nakon otkrića njegovih pisama prijateljima i obitelji. Njegova pisma zapravo predstavljaju potresan i intiman dnevnik iz kojeg se može puno saznati o proživljavanju situacija u kojima su se našli on i njegova obitelj. Kao glavni izvor informacija o proučavanju odnosa u obitelji i o teškim životnim situacijama poslužit će četrnaesta knjiga *Epistulae ad familiares*.

Naime, sigurno jedna od težih situacija u kojoj se našla Ciceronova obitelj bio je njegov progon 58. godine prije Krista. O krizi koju je sam Ciceron proživio, svjedoče prva četiri pisma spomenute knjige napisana za vrijeme progona, dijelom u Dirahiju, Tesalonici te Brundiziju. Štoviše, sudeći po činjenici da je svojoj obitelji počeo pisati tek tada, može se zaključiti kako mu je odlazak teško pao te da su kao obitelj provodili puno vremena zajedno. Iz pisama napisanih 58. godine prije Krista, vidi se koliko je tužan i nemoćan, kako mu je teško, krivi sebe zato što nije sa svojom obitelji, žao mu je što je sve poslove ostavio ženi te stalno spominje kako bi bilo bolje da se ubio. U svakom od ta četiri pisma prisjeća se lijepog i skladnog života kojeg su zajedno vodili te govori kako se ne može suzdržati od plača prilikom pisanja i čitanja njihovih pisma. Uvijek iskoristi priliku kako bi izrekao divljenje svojoj ženi, njezinoj hrabrosti, jakosti i ustrajnosti te nikad ne zaboravi pitati i spomenuti svoju dragu djecu za čiju se budućnost brine. Stalno spominje kako je on za sve kriv, te da ga više muče njihove nevolje, negoli njegove: „*ipsa calamitas communis est utriusque nostrum, sed culpa mea propria est.*“ (Cic. *fam.* 14.3). Govori kako je Terencija predobra žena da bi joj se takve nesreće događale u životu te žali što su ju zbog njega osiromašili i opustošili. Iz pisama koja je napisao u progonstvu, vidljivo je koliko ju je zapravo volio i poštovao. O tome dovoljno govori rečenica: *Unum hoc scito: si te habebo, non mihi videbor plane perisse* (Cic. *fam.* 14.4.). Više je puta spomenuo kako su mu sva tri člana obitelji danonoćno pred očima te da se ne može suzdržati od plača. Isto je tako vidljivo da je njegova žena bila dosta angažirana oko njegovog povratka, da se trudila osloboditi ga, odnosno vratiti ga kući, ali i da ga je bodrila svojim pismima. Ciceron je u pismima tražio informacije o stanju u državi, pogotovo one koje bi i njemu i njegovoj obitelji na neki način mogle vratiti nadu i napokon ih ponovno spojiti. U svakom od prva četiri pisma Terenciju poziva k sebi, piše joj gdje trenutno boravi i koliko će dugo tamo ostati. Pisma započinje pozdravima svojim voljenima, a završava ih toplim riječima u kojima navodi da

čuvaju sebe i svoje zdravlje. Dakle, pisma više obiluju osjećajima potaknutima nastalom situacijom, nego li samim informacijama o njemu.

Sljedećih dvadeset pisama napisao je u vremenskom periodu od 50. do 47. godine prije Krista, što predstavlja burno razdoblje rimske povijesti prožeto sukobima glavnih političkih ličnosti. Svojoj je obitelji, točnije Terenciji, Ciceron 50. godine prije Krista posvetio samo jedno pismo i to prilikom njegovog odlaska u Kilikiju, unutar kojeg ju moli da ga posjeti te joj nalaže da se pobrine za njegove poslove u Rimu. Ostalih sačuvanih devetnaest pisama napisao je za vrijeme trajanja građanskog rata. Naime, poznato je kako se savez trijumvira raspao nakon Krasove smrti, 53. godine prije Krista te da su preostala dvojica sudionika uspjela održati savezništvo još nekoliko godina, sve dok njihova veza nije počela pucati. Budući da su iz tog razloga tražili svoje saveznike, odluka je bila i na samom Ciceronu, koji se dugo predomišljao, ali se na kraju priklonio Pompeju. Totalnim raspadom saveza Pompeja i Cezara, 49. godine prije Krista započeo je građanski rat. Odlukom o savezu s Pompejem, Ciceron je razljutio Cezara te se ubrzo nakon toga tajno uputio prema Brundiziju, gdje je čekao oprost i pisao pisma. Potaknut nastalom političkom situacijom više nije pisao duga i osjećajna pisma svojoj obitelji, već se okrenuo pisanju kratkih pisama unutar kojih traži informacije i ženine usluge. Ciceron u pismima koja piše 49. godine prije Krista, ponajprije iznosi informacije o vlastitom kretanju, ženu i kćer potiče na korištenje imanja i vila te iznosi kako strahuje od Cezarovog odlaska u Rim: *Si ille Romam modeste venturus est, recte in praesentia domi esse potestis; sin homo amens diripiendam urbem daturus est, vereor, ut Dolabella ipse satis nobis prodesse possit. Etiam illud metuo, ne iam intercludamur, ut, cum velitis exire, non liceat* (Cic. fam. 14.14.). Uz ovakvo upozorenje, navodi i kako je moguća pojava gladi u gradu te ih na taj način upozorava i iskazuje brigu.

Ostatak predstavljaju pisma upućen Terenciji, pisana 48. i 47. godine prije Krista. Kao prvo obilježje, može se primijetiti manjak nježnosti i ljubavi nego što mu je bio običaj do onda. Naime, i dalje joj govori neka pazi na zdravlje, no, s manje žara u riječima. Zanima ga samo kako mu je kći, budući da je do njega došla informacija o njezinoj bolesti. Najhladnije pismo unutar četrnaeste knjige upravo je ono pod brojem dvadeset, zadnje sačuvano pismo poslano upravo ženi Terenciji. Naime, unutar njega Ciceron nalaže svojoj ženi sve što treba napraviti prije nego što dođe na imanje, bez ikakvog tepanja, brige za zdravlje, prikazanim u svim dosadašnjim pismima. Sadržaj pisma glasi: *In Tusculanum nos venturos putamus aut Nonis aut postridie: ibi ut sint omnia parata—plures enim fortasse nobiscum erunt et, ut arbitror, diutius*

ibi commorabimur—; labrum si in balineo non est, ut sit, item cetera, quae sunt ad victum et ad valetudinem necessaria. Vale. K. Oct. de Venusino (Cic. fam. 14.20.).

Osim obitelji, vidljivo je da veliku pažnju pripisuje i prijateljima, kojima je zapravo čitava zbirka *Epistulae ad familiares* upućena. Analiziranjem četrnaeste knjige navedene zbirke, vidljivo je kako je većinu prilika iskoristio da bi pohvalio ili na neki način spomenuo prijatelje. Vrlo upečatljiv primjer predstavlja Marko Lenije Flak, kojeg spominje u četvrtom pismu, a hvali ga jer mu je ustupio smještaj za vrijeme progona te je usprkos tome svoju budućnost izložio riziku, „*Nos Brundisii apud M. Laenium Flaccum dies XIII fuimus, virum optimum, qui periculum fortunarum et capitis sui prae mea salute neglexit neque legis improbissimae poena deductus est, quo minus hospitii et amicitiae ius officiumque praestaret: huic utinam aliquando gratiam referre possimus!*“ (Cic. fam. 14.4). Naime, sudeći po navedenom, Flak nije bio javna osoba, već običan čovjek koji mu je ustupio smještaj. Nadalje, popriličan broj puta spominje svoj zeta Gaja Pizona. Spominje njegovu ljudskost, vrlinu i ljubav prema cijeloj obitelji, koja je toliko da je ništa ne može nadvisiti te kaže: „*Pisonem nostrum merito eius amo plurimum: eum, ut potui, per litteras cohortatus sum gratiasque egi, ut debui.*“ (Cic. fam. 14.3). Koliko ga je sam Ciceron volio, dodatno pokazuje rečenica: „*Pisonem, ut scribis, spero fore semper nostrum.*“ (Cic. fam. 14.4).

4.1.3. Jezik i stil

Unutar četrnaeste knjige zbirke *Epistulae ad familiares* vidljivo je kako Ciceronov način pisanja varira s obzirom na tadašnje prilike u državi i na njegova osobna raspoloženja prilikom različitih događaja u životu. Dakle, vidljivo je kako Ciceron pisma piše osjećajem, a ne koristeći čvrstu matricu za pisanja pisama. Kako bi se pregledno iznijele karakteristike njegovog izražavanja, poglavlje će biti podijeljeno u par manjih.

a) Uvodne i završne formule

Kako bi na dosljedan način dao do znanja kome piše pismo, odnosno odredio adresate, Ciceron koristi formule na početku. Može se reći kako mu prvo pismo na neki način predstavlja okosnicu prema kojoj strukturira sljedeća. Naime, prvo pismo predstavlja jedino u kojem je Ciceron svoj pozdrav napisao bez skraćenica, „*TULLIUS TERENCEIAE SUAE, TULLIOLAE SUAE, CICERONI SUO SALUTEM DICIT.*“ (Cic. fam. 14.1.). U svim ostalima pak, sintagmu „*salutem dicit*“ zapisuje kraticom, „*TULLIUS S. D. TERENCEIAE SUAE*“ (Cic. fam. 14. 5.).

Nadalje, dok u većini pisama koristi samo spomenutu sintagmu, u nekim joj čak dodaje i plurimu - superlativ pridjeva *multus*, isto zapisanu kraticom kao u primjeru „*TULLIUS TERENTIAE ET PATER TULLIAE, DUABUS ANIMIS SUIS, ET CICERO MATRI OPTIMAE, SUAVISSIMAE SORORI S. P. D.*“ (Cic. *fam.* 14. 14.). Uz pozdravljanje, odnosno, određivanje primatelja pisama, Ciceron koristi i drugu bitnu stavku prilikom pisanja istih, pa redovito iznosi mjesto i nadnevak. Naime, prije samog početka, zapisao je mjesto gdje se nalazi, datum tadašnjeg dana i godinu, „*Minturnis VIII. Kalendas Februarias a.u.c. 705*“ (Cic. *fam.* 14. 14.), izostavljajući pri tome izraz „*ante diem*“ u većini pisama. Štoviše, samo je u par njih datum zapisao u potpunom obliku, makar i koristeći kratice, „*a. d. III. Non. Oct. a.u.c. 696.*“ (Cic. *fam.* 14. 2.). Budući da je često izostavljao navedeni, bilo bi za očekivati da će i izraz *ab urbe condita* također izostavljati. No, to nije bio slučaj ni u jednom pismu, dapače, vjerno ga je pisao od prvog do zadnjeg, ali naravno, u skraćenom obliku.

Nakon upućivanja pozdravnih riječi i navođenja vremena i mjesta pisanja, Ciceron započinje pismo, započinje pisati svoje misli upućene obitelji. Najčešće pismo započinje uvjetnom rečenicom „*Si vales, bene est, ego valeo.*“ (Cic. *fam.* 14. 8.), koju u kasnijim pismima zapisuje skraćenim oblikom „*S. v. b. e. e. v.*“ (Cic. *fam.* 14. 11, 16, 17, 21, 22, 23, 24.). Ako mu prva rečenica nije povezana sa zdravljem, na kraju pisma se gotovo uvijek može pronaći u obliku formule. Naime, na kraju pisma Ciceron na zapovijedan način, točnije imperativima upozorava svoju ženu kako je bitno posebnu pažnju pridavati zdravlju, „*Valetudinem tuam cura diligenter*“ (Cic. *fam.* 14. 10, 11, 15, 22, 23.) ili „*Tu fac, ut tuam et Tulliae valetudinem cures.*“ (Cic. *fam.* 14. 17.).

Na kraju svakog pisma Ciceron koristi i završnu formulu. Gotovo mu sva pisma završavaju pozdravom *vale* ili *valete*. No, postoje i pisma koja ne završavaju na taj način, već na njihovo mjesto Ciceron stavlja izraze poput, „*Cura, ut valeas*“ (Cic. *fam.* 14.6.) ili „*Da operam, ut valeas*“ (Cic. *fam.* 14.19.). Nakon pozdrava ili pak upućivanja na pažnju o zdravlju, u većini pisama opet spominje datum i vrijeme, na isti način kao i na početku, samo bez navođenja godine.

b) Leksik

Činjenica je, naime, da autor piše na jedan način kada je njegovo pismo namijenjeno široj publici, točnije javnosti, dok na drugi način piše kada će ga čitati samo određena osoba, odnosno njezin adresat. Iz tog razloga je poprilično jasno kako Ciceron koristi svakodnevni jezik (*sermo cotidianus*) prilikom pisanja pisama svojoj obitelji, barem što se tiče prvih pisama unutar zbirke.

Dakle, može se zaključiti kako je Ciceron pisao svojoj obitelji na njima poprilično jasan i razumljiv način, dok bi zasigurno njegov način pisanja i jezik bio nerazumljiv nekom drugom čovjeku, s kojim Ciceron nije bio toliko prislan. Čitajući sva pisma četrnaeste knjige odjednom, može se uočiti poprilična razlika između pisama pisanih u progonstvu i onih pisanih nekoliko godina kasnije. Naime, uz to što su znatno kraća, pisma pisana 48. i 47. godine prije Krista odišu zapovjedničkim tonom, daju sliku Terencije kao ropkinje i doušnice, budući da je bila primorana javljati suprugu stanje u državi te ona na neki način predstavljaju pisma, koja kao da su pisana u žurbi, bez previše osjećaja i svega u par rečenica. Upečatljiv primjer navedenog se nalazi unutar dvadeset i prvog pisma: „*quod opus erit, ut res tempusque postulat, provideas atque administres et ad me de omnibus rebus quam saepissime litteras mittas.*“ (Cic. fam. 14.21.), pri čemu navedeno predstavlja jedinu rečenicu u tom pismu, izuzevši uvodni i završni pozdrav te poticanje na zdravlje.

S druge se pak strane nalaze pisma pisana za vrijeme Ciceronovog boravka u progonstvu, koja svjedoče koliko su se on i njegova žena -Terencija zapravo voljeli, na što upućuju ljubavni izrazi poput *mea vita; meum desiderium; mea lux; mea Terentia, fidissima atque optima uxor* (Cic. fam. 14. 1-4). Dakako, takve poprilično romantične riječi upućene Terenciji nisu prisutne samo u ta četiri pisma, već se u manjoj mjeri pojavljuju i u kasnijim pismima, posebice u petom, prilikom njegovog prvog odlaska nakon povratka iz progonstva. U ostalima, koje datiraju iz kasnijih godina, vidljivo je kako njihova ljubav slabi, budući da se ženi skoro da i ne obraća. Dakako, pisma su i dalje upućena njoj, ali bez posebnih pozdrava i ljubavnog tepanja. Kako bi na neki način smanjio riječi upućene ženi, njoj i kćeri se obraća odjednom, u množini, kao u primjeru *meae carissimae animae* (Cic. fam. 14.14), dakle, ne obraća se jedino njoj kao u prijašnjim pismima.

Sudeći po pismima, njegova ljubimica bila je kći Tulija, budući da je jedine deminutive, poput *Tulliola, misella* te *filiola*, i najviše superlativa uputio upravo njoj. No, uz ženske članove obitelji, Ciceron spominje i svog sina, samo u manjoj mjeri i bez toliko riječi. Naime, njega spominje punim imenom, ponekad uz zamjenicu *noster*, dok se superlativ uz ime može uočiti u samo dva slučaja, *suavissimus Cicero* (Cic. fam. 14.5) i *Cicero bellissimus* (Cic. fam. 14.7). Premda ga, prema navedenom, ne spominje tako često, ne može se reći da svog sina bilo na koji način zapostavlja već ga smatra svojim pravim nasljednikom, „*spes reliqua nostra, Cicero*“ (Cic. fam. 14.4).

Vokabular, kojim se koristi prilikom pisanja pisama upućenih obitelji, iako na prvi pogled jednostavan i razumljiv, zapravo je dosta raznolik. Svoju zabrinutost, kao i tugu i bol koju je

donijela odvojenost od obitelji prilikom boravka u progonstvu, prikazuje istoznačnicama, ili pak riječima sličnog ili bliskog značenja. Svoje osjećaje u najtežim trenucima, Ciceron je tako prikazao koristeći širok raspon sličnih riječi i sintagmi, pa se tako, primjerice, može naići na imenice *dolor* i *calamitas*; pridjev *miser*; glagole *metuo* i *timeo*; te sintagme poput *mea culpa* (Cic. *fam.* 14. 1-3); *cum dolore conficior* (Cic. *fam.* 14.3.); *debilitor lacrimis* (Cic. *fam.* 14.3.) te *impedit maeror* (Cic. *fam.* 14.4.). Uz ove primjere različitih izraza i sintagmi, koji gotovo uvijek opisuju isto stanje njegova duha i tijela, Ciceron u svojim pismima navedene zbirke najčešće koristi riječ *valetudo*. Upravo ta imenica predstavlja jedinu riječ koja se može pronaći u svim pismima, bez pokušaja da je zamjeni. Budući da Ciceron tu riječ koristi vrlo često u svojim pismima, negdje čak i više puta u istom, može se vidjeti koliku važnost posvećuje zdravlju kao takvom, ali i zdravlju svojih ukućana. Jedinu zamjenu koju koristi za navedenu imenicu je upravo glagol *valeo*, kojim postiže isti efekt. Uz navedenu riječ, popriličan broj puta spominje i riječ *animus* ili pak *anima*, kako bi naglasio jakost duha, „...ut animo sim magno...“ (Cic. *fam.* 14. 4.) ili kako bi se obratio svojim dušama, članovima obitelji, „*Tullius..., duabus animis suis,...*“ (Cic. *fam.* 14. 14.).

c) Sintaksa

Kao što je već i izneseno, prva četiri pisma čak i na prvi pogled odskaču od ostalih s obzirom na njihovu duljinu, dok na drugi pogled zrače popriličnom dozom intimnosti. Uz karakteristiku da su ta četiri pisma u odnosu na ostale unutar knjige duga, može se primijetiti da su i na neki način vrlo „neuredna“. Naime, unutar njih, Ciceron uslijed osjećaja krivnje i uznemirenosti situacijama koje su sustigle njega i njegovu obitelj, skače s jedne teme na drugu bez ikakve povezanosti, malo piše ženi i djeci, govoreći koliko ih voli, a malo o javnim osobama i političkim situacijama, bez da prilikom toga odvajaju odlomke i koristi prikladne veznike. Moguća je čak pretpostavka da u razdoblju progonstva, za vrijeme svoje muke i tuge nije razmišljao o izgledu pisama koja je pisao, bilo mu je sigurno najvažnije samo da ih adresati prime. Kao primjer za navedeno može poslužiti poprilično duga rečenica: „*Ego volebam loco magis deserto esse in Epiro, quo neque Piso veniret nec milites, sed adhuc Plancius me retinet: sperat posse fieri, ut mecum in Italiam decedat; quem ego diem si videro et si in vestrum complexum venero ac si et vos et me ipsum recuperaro, satis magnum mihi fructum videbor percepisse et vestrae pietatis et meae.*“ (Cic. *fam.* 14.1.). Dakle, vidljivo je koliku važnost pridaje glagolima, budući da se unutar navedene rečenice nigdje ne ponavljaju, a puno ih je; rečeničnim konstrukcijama poput ablativa apsolutnog (*loco deserto*) i nominativa s infinitivom (*mihi videbor percepisse*) vidljivo je i kako posebnu pažnju pridaje zamjenicama, prvenstveno

posvojnim i osobnim te da je više priložnih rečenica (namjerna, uvjetna i dopusna) ukomponirao u jednu dužu. Dakle, koristi i popriličan broj veznika kako bi „u jednom mahu“ obuhvatio što više misli.

Prilikom nizanja rečenica, unutar jedne zavisno složene rečenice može se uočiti i pokoji usklik, „*Quod ad me, mea Terentia, scribis te vicum vendituram, quid, obsecro te—me miserum!—, quid futurum est?*“ (Cic. fam. 14.1.) ili je pak umetnuta jednostavna rečenica „*Non queo reliqua scribere—tanta vis lacrimarum est—, neque te in eundem fletum adducam; tantum scribo...*“ (Cic. fam. 14.1.). Nadalje, na mjestima gdje Ciceron iznosi svoje osjećaje, prvenstveno tugu, nema puno glagola, većinom niže zamjenice i pridjeve, „...*ego autem hoc miserior sum quam tu, quae es miserrima, quod ipsa calamitas communis est utriusque nostrum, sed culpa mea propria est.*“ (Cic. fam. 14.3.), dok je na primjer u ne toliko osjećajnim pismima suprotna situacija, niže glagole te je u tome dosta sličan Ciceronu-govorniku, želeći time pokazati bogatstvo svojih misli i riječi „*Redditae mihi tandem sunt a Caesare litterae satis liberales, et ipse opinione celerius venturus esse dicitur; cui utrum obviam procedam, an hic eum exspectem, cum constituero, faciam te certiore.*“ (Cic. fam. 14. 23.). Dakle, može se zaključiti kako jednu od odrednica načina pisanja predstavlja činjenica da glagoli koje spominje dinamiziraju pisma, dok su pak pridjevi i imenice više statični i upotrijebljeni više puta u jednoj rečenici.

Sudeći prema pismima četrnaeste knjige, Ciceron veliku pažnju pridaje odnosnim rečenicama, uz sve ostale vrste. Naime, u svakom se pismu može pronaći barem jedan primjer navedene vrste, bilo duži „*Nos Brundisii apud M. Laenium Flaccum dies XIII fuimus, virum optimum, qui periculum fortunarum et capitis sui prae mea salute neglexit neque legis improbissimae poena deductus est, quo minus hospitii et amicitiae ius officiumque praestaret...*“ (Cic. fam. 14.4.) ili pak kraći „*Sed a Pomponio exspecto litteras, quas ad me quam primum perferendas cures velim.*“ (Cic. fam. 14.19.).

Veliku pažnju daje i interpunkciji, skoro nikad je ne izostavlja. Štoviše, kako bi na neki način izbjegao korištenje veznika, Ciceron stavlja znakove.

d) Stil

Prilikom analize pisama, važno je pažnju usmjeriti i na upotrijebljene stilske figure. Naime, u Ciceronovim se pismima može naići na sve vrste stilskih figura. Od figura dikcije najčešće koristi asonancu, „*homo officiosissimus*“ (Cic. fam. 14.1) i aliteraciju, „*in miserrimis rebus minime miserum*“ (Cic. fam. 14.13) koje pridonose zvukovnom naglašavanju riječi. Od

navedenih figura dikcije koristi i poliptoton, to jest ponavljanje istih riječi u rečenici, ali u različitom padežu, kao u primjeru „*Per fortunas miseras nostras,... et mediocri fortuna,...*“ (Cic. fam. 14.1), gdje koristi imenicu ili „...*venisse gaudes, perpetuo gaudeas velim; ...*“ (Cic. fam. 14.12), gdje koristi glagol. Uz poliptoton, često se može pronaći još jedna figura dikcije – geminacija, u kojoj se ponavljaju iste riječi na različitim mjestima u svrhu pojačavanja ritmičnosti „*etiam atque etiam*“ (Cic. fam. 14.18). Sljedeća skupina su figure konstrukcije, od kojih se često može naići na asindeton, točnije nizanje riječi bez veznika, „*te ista virtute, fide, probitate, humanitate...*“ (Cic. fam. 14.1) te na polisindeton, suprotnost upravo objašnjenom asindetonu „*Dyrrhachium veni, quod et libera civitas est et in me officiosa et proxima Italiae;*“ (Cic. fam. 14. 1.). Još jednu vrstu unutar figura konstrukcije čini figura kiklos, čija je zadaća pojačati misao i stvoriti dojam završetka kao u primjeru „*Valete, mea desideria, valete.*“ (Cic. fam. 14. 2.). Nadalje, od figura riječi, Ciceron koristi metonimiju, uočljivu u primjeru *a Vestae* (Cic. fam. 14.2), gdje je izostavljena informacija da je riječ o hramu. U gotovo svakom pismu se mogu uočiti epiteti, ukrasni pridjevi, koji na očito prikazuju autorove osjećaje i nježnu stranu „*libera civitas*“ (Cic. fam. 14. 1.), „*magnus dolor*“ (Cic. fam. 14. 5.), „*fortuna misera nostra*“ (Cic. fam. 14. 1.) te „*fidissima atque optima uxor*“ (Cic. fam. 14. 4.). Uz navedene, u pismima se mnogo puta nailazi na metaforu, najpoznatiju i najčešću figuru riječi. Najbolji primjer za to je „*nam mihi ante oculos dies noctesque versaris*“ (Cic. fam. 14.3). Taj primjer ujedno može poslužiti i kao primjer hiperbole, figure misli. Ciceron koristi hiperbolu kako bi naglasio svoje emocije, „*conficior lacrimis sic, ut ferre non possim*“ (Cic. fam. 14.4). Uz navedenu figuru, kao figure misli pojavljuje se i niz retoričkih pitanja poput „*quid futurum est?*“ (Cic. fam. 14.1.), „*Rogem te, ut venias?... Non rogem? Sine te igitur sim?*“ (Cic. fam. 14.4). Iz posljednje skupine figura, koju čine figure dikcije, Ciceron se najčešće koristi vrlo kratkim opisima, kojima na subjektivan način naglašava vlastiti način viđenja, najčešće moralnih karakteristika osobe, te tako pokušava, kroz pisma, svojoj ženi – Terenciji dočarati isto „*Nos Brundisii apud M. Laenium Flaccum dies XIII fuimus, virum optimum, qui periculum fortunarum et capitis sui prae mea salute neglexit neque legis improbissimae poena deductus est, quo minus hospitii et amicitiae ius officiumque praestaret: huic utinam aliquando gratiam referre possimus! habebimus quidem semper.*“ (Cic. fam. 14. 4.)

Ciceron pažljivo bira koje će stilske figure koristiti, ne prakticira ponavljanja, već teži biti jedinstven i raznovrstan prilikom korištenja istih.

5. Zaključak

Uspješan odvjetnik, strog konzul, veliki intelektualac i još veći govornik, Marko Tulije Ciceron, iako vrstan u svemu čega se dotakao na javnoj sceni, u privatnom životu baš nije imao previše sreće. Svaki mu je uspjeh bio popraćen padom, te se isto u privatnim pismima nije sramio priznati. U ovom radu je, naime, riječ o pismima koja je posvetio svojoj obitelji, uklopljenih unutar zbirke *Epistulae ad familiares*.

Činjenica kako ta pisma nisu trebala izaći u javnost, pisana u prognaničkoj agoniji, iskreno i vjerodostojno, dodatno potvrđuje Ciceronovu veličinu, ne samo u političkom smislu, već i u svjetlu privatnog, obiteljskog života. Dapače, za situaciju i nedaće koje su zadesile njega, ali i njegovu obitelj za vrijeme njegova progonstva, on krivi samoga sebe. Kako bi to na najbolji način opisao, shrvan boli i tugom, piše svojoj obitelji koristeći poprilično jednostavne riječi uklopljene u vrlo složene rečenice s različitim veznicima i prijedlozima, prilikom čega jasno daje do znanja kako se osjeća. Dok je u prvim pismima iznimno tužan i osjećajan te daje sliku sebe kao nježnog supruga i brižnog oca, nastavak čitanja knjige o njemu daje drugačiju percepciju. Naime, pišući kraća pisma koja odzvanjaju formalnijim stilom, Ciceron ostavlja dojam strogoće, te je na taj način sličniji Ciceronu govorniku.

Unatoč jednostavnim riječima koje je koristio, kroz pisma je prikazao i svoj prepoznatljivo bogat vokabular, dakle, po tom je pitanju sličan i u govorima, uzevši u obzir veliku razliku koja se prvenstveno tiče osjećajnosti. Dok su njegovi politički govori bili ispunjeni ironijom, ostrim napadima i gotovo bezosjećajnim tonom, njegova pisma upućena obitelji predstavljaju potpunu suprotnost. Pisana intimnijom notom, pisma su prožeta brigom i suosjećajnošću, otkrivaju Cicerona u sasvim drugačijem svjetlu, svjetlu obiteljskog čovjeka.

Dakle, o njegovom se političkom i javnom životu podosta može saznati proučavajući govore i političke spise, dok pak o njemu kao obiteljskom čovjeku saznajemo prvenstveno iz pisama. Unatoč činjenici da popriličan broj pisama nije sačuvan, teško je stvoriti kompletnu sliku Cicerona kao obiteljskog čovjeka, no ipak kao glavni izvor upoznavanja njegova privatnog života, sigurno mogu poslužiti sva pisma koja je napisao. Premda pravila za pisanje privatnih pisama gotovo da i ne postoje, odnosno, ne postoji konkretan i oštro propisan način pisanja, poprilično je teško odrediti jedinstveni stil kojim Ciceron piše, budući da se sadržaj pisama gotovo uvijek razlikuje. Dakako, ovo na neki način predstavlja bit privatnih pisama, kojima je svrha prikazati autorov osobni stil, a ne normom određeni, općeniti stil. Dakle, Ciceronov stil na neki je način označen pažljivim biranjem riječi, rečeničnih konstrukcija i tona kojim piše.

No, kako bi se došlo do boljih i konkretnijih informacija sličnosti među pismima, zbirku bi trebalo proučiti u cijelosti, što otvara mogućnosti daljnjeg istraživanja. Premda je u svojim pismima otkrio čitavu svoju intimu i slabosti, zbog čega je možda bio i meta kritika kroz povijest, još uvijek je riječ o velikom i prepoznatljivo oštrom rimskom govorniku.

6. Popis literature

ABBOTT, Frank Frost, *Selected letters*, College series of Latin authors, Ginn & Company, 1897.

CICERON, Marko Tulije, „*Epistulae ad familiares*“ (<http://www.thelatinlibrary.com/cicero/fam.shtml>, zadnji pristup 31. kolovoza 2018.)

GLYNN WILLIAMS, William, *Cicero: The letters to his friends*, Volume 3, London, William Heinemann; Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1927.

„Kvint Tulije Ciceron“ (ur. Josip Šentija), *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: OE), sv. 2, Zagreb, 1977, 74-75.

LUETIĆ, Andrea, *Terencija: Portret Ciceronove supruge – rimske matrone*, Latina et Graeca, nova serija, br.22, 2012. 79-100.

„Marko Junije Brut“ (ur. Josip Šentija), *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: OE), sv. 1, 1977, 706.

„Marko Tulije Tiron“ (ur. Josip Šentija), *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: OE), sv. 8, Zagreb, 1982, 220.

MESIHOVIĆ, Salmedin, *Orbis Romanus (Udžbenik za historiju klasične rimske civilizacije)*, elektronsko izdanje, Sarajevo, 2015.

MILANOVIĆ, Zvonimir, *Marko Tulije Ciceron: Život i djelo; Lelije o prijateljstvu*, CID-NOVA, Zagreb, 2007.

„Plutarh“ (ur. Josip Šentija), *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: OE), sv. 6, Zagreb, 1980, 473.

PLUTARH, *Usporedni životopisi III*, ITRO August Cesarec, Zagreb, 1988.

„Tit Pomponije Atik“ (ur. Josip Šentija), *Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda* (dalje: OE), sv. 1, 1977, 290

7. Sažetak

Marko Tulije Ciceron, većini poznat kao najveći rimski govornik, u svojim pismima otkriva svoju nježnu, osjećajnu i ne toliko prepoznatljivu stranu. Dakako, u pitanju su upravo privatna pisma koja nisu bila namijenjena objavljivanju te se na temelju toga može upoznati Ciceronov privatan život, prožet osjećajima, intimom i nježnošću. Temeljem analize dvadeset i četiri pisma XIV. knjige *Epistulae ad familiares*, u radu se pokušavaju iznijeti glavne odrednice stila kojeg navedeni autor koristi. Naime, uzevši u obzir kontekst pisanja, adresate, riječi koje koristi i ton pisanja, dolazi se do konkretnih zaključaka prilikom čega dolazi na vidjelo spomenuti autor u drugačijem svjetlu, svjetlu brižnog oca i nježnog supruga.

Ključne riječi: *Marko Tulije Ciceron, privatna pisma, Epistulae ad familiares, stil*